

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תצוה ופורים, תש"ע
מספר 850

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת עלילת דמשק (ה'ת"ר)

מבוא

"ומחדש לחודש שנים עשר הוא חודש אדר" (אס' ג:ז). אדר הוא החודש השישי בלוח העברי בשנה המתחילה בחודש תשרי, והחודש האחרון בשנה המתחילה בחודש ניסן. השם "אדר" עלה עם ישראל מהגולה עם שיבת ציון (תחילת ימי בית שני), ומקורו כנראה במילה האכדית adura שפירושה "גורן", ובמילה האוגריתית u'dar שמשמעותה "גבורה". בתנ"ך מופיע אדר גם כשם פרטי: "ויהיו בנים לבלע אדר וגרא ואביהוד" (דבהי"א ח:ג).

"כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה".¹ מעניין שמצווה זו לנהוג שמחה בחודש אדר מופיעה במסכת תענית דווקא ולא במסכת מגילה. חודש אדר זכה מכל חודשי השנה להיחשב חודש השמחה משתי סיבות:

(א) ימי הפורים שחלים בו.

(ב) היותו החודש המבשר את האביב, ומכאן הקשר למילה האכדית adura, כלומר הכנת הגרנות לקראת הקציר של חודשי האביב.

סגולתו של חודש אדר היא להפוך את הרע לטוב. על כן המליצו חכמים שיהודי שיש לו דין או עסק עם נכרי ישתמט ממנו בחודש אב כיוון שבחודש זה מזלו רע וינסה להמציא עצמו לדין או לעסק בחודש אדר, שאז מזלם של ישראל צולח.²

בשל קרבתו של חודש אדר לחודש ניסן תיקנו חכמים כי "באחד באדר משמיעין על השקלים", והיו מתקנים את הדרכים, משפרים את בורות המים ועושים את צורכי עולי הרגל על מנת להקל את מסעם לירושלים ואת שהייתם בה.³ כבר בתקופת התלמוד היו חכמים מקפידים על ציון רוח של עליזות באדר, אך ההדגשה החוזרת ונשנית בפסוקים שבסוף מגילת אסתר – "בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר" (ט:כח), רומזת על הקשיים שהיו בראשית הדרך עד שהנס שאירע ליהודי פרס הוכר כחג לדורות שמחייב את כל תפוצות ישראל. גם בתלמוד הירושלמי יש עקבות לקשיים עד שחכמי ארץ ישראל היו מוכנים להכיר בחג הפורים כחג לאומי של כלל ישראל:

מה עשו מרדכי ואסתר? כתבו איגרת ושלחו לרבתינו... אמרו להן: לא דינו הצרות הבאות עלינו, אלא שאתן רוצים להוסיף עלינו עוד צרתנו של המן. חזרו וכתבו להם.⁴

רדיפת היהודים בתואנות שונות לא הסתיימה, כידוע, עם תלייתו של המן. בכל דור ודור קמים עלינו לכלותינו, ואחד האירועים הקשים מפורט להלן.

עלילת דמשק – ספור המעשה

¹ תענית כט ע"א.

² שם, ע"ב.

³ מסכת שקלים א, א.

⁴ ירושלמי, מגילה א, ד.

בשנת ה'ת"ר (1840) התרחשה עלילת דם נוראה בדמשק וגרמה זעזוע גדול בקרב יהדות העולם. כמדי שנה התכוננו יהודי דמשק להיכנס לחודש אדר ולהרבות בשמחה כדת וכדין. אולם במקום שהאבל ייפך לשמחה, דווקא השמחה נהפכה לאבל וליגון.

באותן השנים הייתה דמשק כבושה בידי מוחמד עלי, שליט מצרים, שנתמך בידי צרפת. הוא לחם נגד הסולטאן העות'מאני שקיבל את סיוען של בריטניה ואוסטריה. הרקע לעלילת הדם היה היעלמו של נזיר צרפתי ששמו תומאסו עם משרתו המוסלמי אחרי שתלו מודעה בשוק היהודי בדמשק, ביום הראשון לחודש אדר א' ה'ת"ר (5 בפברואר 1840).

ראטי מנטון, קונסול צרפת בדמשק, שדעותיו האנטישמיות היו ידועות לכול, ביקש להופיע כ"מגן הקתולים" וניצל את המצב כדי להאשים את היהודים בהיעלמו של הנזיר. אלפרד טייר, ראש ממשלת צרפת, הביע את תמיכתו בנציגו בדמשק. בשיחה עם ג'יימס דה-רוטשילד אף הכריז כי "אם היהודים בימי הביניים אכן שלחו ידם, כמסתבר, ברצח פולחני, מדוע לא יעשו כמוהם יהודי דמשק החשוכים בימינו?"⁵

ברקע לעלילת הדם עמדה קנאתם של הנוצרים ביהודים בשל מעמדם הכלכלי. התחרות בין יהודים לנוצרים על תפיסת משרות ממשלתיות הייתה תופעה מוכרת בארצות מוסלמיות שבהן ביקשו השלטונות לגייס פקידים ועובדים משכילים מקרב שני המיעוטים הללו.

השלטונות עצרו ספרי יהודי, ובעקבות עינויים קשים הוא נאלץ "להודות באשמה" ולמסור את שמותיהם של שבעה מנכבדי הקהילה שידיהם היו כביכול במעל. השבעה נעצרו מיד, מקצתם עונו עד מותם, ואחרים "הודו". החשוד העיקרי היה חיים פרחי, סוחר עשיר ונכבד שסייע רבות להתיישבות בארץ ישראל ותמך בציבור לומדי התורה. אף שעונה קשות, נאלצו השלטונות לשחררו מחוסר הוכחות. גם הרב יעקב ענתבי, רבם של יהודי דמשק, עבר עינויים קשים אך הצליח לעמוד בהם בלי להישבר.

בו בזמן נמצאו בשכונה היהודית בדמשק עצמות, אך אף שדובר כנראה בעצמות בהמה הן "זוהו" כעצמות הנזיר שנעלם ונקברו בטקס דתי. השלטונות לא בחלו באמצעים כדי להוכיח את אשמתם של היהודים, שלטענתם רצחו את הנזיר כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות. השלטונות אף חטפו ועינו 60 ילדים יהודים בגילאי 3-10 כדי לסחוט מהוריהם הודאה.

המידע על אודות עלילת הדם הנוראה הגיע לקהילות היהודיות מחוץ לסוריה. משה מונטיפיורי ויהודים אחרים בעלי מעמד והשפעה התגייסו להציל את אחיהם שנמקו בכלא בדמשק. המשורר הגרמני היהודי המומר היינריך היינה שהתגורר בפריז מחה נמרצות נגד העוול. יהודים פנו לכמה גופים בין-לאומיים שונים. אדולף כרמייה⁶ עמד בראש משלחת של יהודים מצרפת שנפגשה עם שליט מצרים, מוחמד עלי, ודרשו את התערבותו. משפחת רוטשילד, בעזרתו של הקונסול האוסטרי, הצליחה לחשוף מסמכים שתיעדו את הפרשה והפיצה אותם בעיתונות הבין-לאומית. הסולטאן העות'מאני, אף שלא שלט בפועל בדמשק, גינה את המעשה ופרסם "פירמן"⁷ ובו איסור מוחלט על הפצת עלילת הדם. גם ממשלת אנגליה נענתה לקריאה ופעלה לטובת היהודים החפים מפשע. הפעילות הבין-לאומית הנמרצת הוכתרה לבסוף בהצלחה; דעת הקהל באירופה הייתה סוערת, ושבעת האסירים שנותרו בחיים שוחררו לבסוף אחרי חודשים ארוכים של עינויים קשים, ואילו מושל דמשק הוצא להורג, וכך לפחות בסיפא של סיפור העלילה היה דמיון מסוים למגילת אסתר.

כעבור 143 שנים, בשנת 1983, פרסם שר ההגנה של סוריה באותה עת, מוסטפא טלאס, ספר שכותרתו "המצה של ציון", ובו חזר על הטענות השקריות מעלילת דמשק, ולפיהן יהודי דמשק אכן רצחו את הנזיר תומאסו כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות.

ניתוח והשלכות

במהלך ההתפרצות האנטישמית החמורה בסוריה נכלאו, עונו ונרצחו יהודים. במישור ההיסטורי לא דובר על תופעה חדשה. עלילות דם היו לפני "עלילת דמשק" וגם אחריה, אולם התגייסותם ופעילותם של יהודים ידועים היו מפנה בתולדות העם היהודי בעת החדשה. לראשונה הצליחו היהודים להפגין סולידריות, להתארגן ברמה הבין-ארצית, לפרסם ברבים מעשה עוולה שנעשה במדינה רחוקה ולהשפיע על דעת הקהל הבין-לאומית. הדבר הביא גם לחיזוק ניכר של הקשרים בין יהודי המזרח

⁵ עלילות דם נגד היהודים היו תופעה שכיחה בארצות אירופה הנוצריות כבר מהמאה ה-12, אך בארצות האיסלם התופעה הזו מוכרת רק מאמצע המאה ה-19.

⁶ יצחק אדולף כרמייה (1796-1880) היה משפטן ומדינאי יהודי צרפתי שפעל רבות למען זכויותיהם של יהודים נרדפים. כרמייה שימש בתקופות שונות נשיא הקונסיסטוריה היהודית המרכזית, חבר פרלמנט ושר המשפטים.

⁷ "פירמן" הוא צו מלכותי שנהוג היה לפרסם במספר מדינות מוסלמיות בתקופות שונות בהיסטוריה ובהן גם באימפריה העות'מאנית.

לאחיהם בארצות אירופה.⁸ התקדים שנקבע בא לידי ביטוי גם בפרשת חטיפת הילד היהודי אדגרדו מורטרה בבולוניה בשנת 1858. שוב בלטו יהודים מפורסמים, ביניהם משפחת רוטשילד מלונדון ומשה מונטיפיורי ואשתו יהודית, שמחו נמרצות והעלו בהצלחה את הפרשה על הבמה הבין-לאומית.⁹

ל"פירמין" שהוציא הסולטאן התורכי ושם קץ ל"עלילת דמשק" הייתה חשיבות רבה והשפעה ממתנת גם על שתי עלילות דם נוספות שאירעו כעבור שבע שנים. עלילת דם אחת התרחשה בשנת 1847 בעיירה הנוצרית-מרונית דיר אל-קמר בסוריה (היום בלבנון), והשנייה באותה שנה בירושלים.

ד"ר דב לויטן

החוג המשולב למדעי החברה

והמכללה האקדמית אשקלון

⁸ יונתן פרנקל, **דם ופוליטיקה: עלילת דמשק, היהודים והעולם**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2003. הסופר אלון חילו כתב רומן על העלילה בשם "מות הנזיר".

⁹ ראו דב לויטן, "פרשת חטיפתו של אדגרדו מורטרה", **דף שבועי לפרשת וישב תש"ע** (מס' 839).